

## სოციალურ-ეკონომიკური მოტივები თერგდალეულთა მხატვრულ შემოქმედებაში

დავით მაღაზონია. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სოციალურ პრობლემებს.

თერგდალეულები უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სამართლიანობას. ამ მოთხოვნას განაპირობებდა როგორც ზნეობრივი, ჰუმანური პოზიცია დიდი მწერლებისა, ისე საზოგადოების ერთიანობის მნიშვნელობის შეგნება ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვების საქმეში.

ფართოდ გავრცელებული ეკონომიკური ჩაგვრისა და უუფლებობის გმობა, სამართლიან ურთიერთობათა ქადაგება, მშრომელთა ადამიანური ღირსების დაცვა თერგდალეულთა სოციალურ კრეოდ იქცა, ხოლო მშრომელთა კეთილდღეობის, ადამიანის პიროვნული თავისუფლების უზრუნველყოფას ეროვნული საკითხის გადაჭრისათვის კარდინალური მნიშვნელობა მიენიჭა. ამავე მიზნების განხორციელებას უკავშირებდნენ ისინი ქვეყნის განვითარების უკეთეს პერსპექტივას.

თერგდალეულები ფარდას ხდიან ჩაგრული შრომის სიმძიმეს, უდიდესი მხატვრული ძალით გადმოგვცემენ ყმა-გლეხის გაუხარელ ყოფას. გუთნისდედა, ქვეყნის მარჩენალი, დიდ განსხვავებას ვერ ხედავს თავის თავსა და მუშა საქონელს შორის. განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ გლეხი მეტყველია. მაგრამ ეს უპირატესობაც ტრაგედიალ ქცევია ცოცხალ ადამიანს – მას არ შეუძლია გაილაშქროს უკანონობის, უსამართლობის, ჩაგვრის წინააღმდეგ, მას სიმართლე ვერ უთქვამს, რასაც შრომის ზედმეტ სიმძიმეზე კიდევ უფრო მწვავედ განიცდის უუფლებო მშრომელი (ილია, „გუთნის დედა“<sup>1</sup>).

საყურადღებოა, რომ აქ ხსენებულ მშრომელებს მათი უუფლებობა და პირუტყვის დონემდე დაყვანილი ცხოვრება იმთავითვე განსაზღვრულად და მარადიულად კი არ მიაჩნიათ, არამედ მტრული ძალისხმევის მძიმე შედეგად:

„მეც შენებრ მიწას დავეყურებ თვალით,  
რადგანაც ზეცა წამართვეს ძალით...“.

იმის შეგნება, რომ ზეცა (ე.ი. სინათლე და ადამიანური არსებობა) წართმეულია, ის აუცილებელი ნაპერწკალია, რომლისგანაც, აქტიური სოციალური პროტესტი უნდა გაღვივდეს.

ამ ფონზე, რა თქმა უნდა, სცდება ვაჟას გუთნისდედა, რომელიც თავის უბადრუკ, გაუხარელ ყოფას ბუნების (მთის) მძიმე პირობებს აბრალებს – თითქოს მასაც ზურგი უქცევია მუშაკისათვის, – სიუხვეს, დოვლათს, ბარაქას

<sup>1</sup> ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. თბილისი, 1984, გვ. 44

ამადლის მას. მთის მკვიდრიც „რისხავს“ ბუნებას – საკუთარი ტანჯვის მიზეზს შეცდომით მასში ხედავს და არა სოციალურ პირობებში.

ის, რომ უსამართლო სახელმწიფოში მშრომელი კაცი განწირულია, რომ არაადამიანურად მძიმე შრომა და მაინც სულისშემხუთველი სიღატაკეა მისი ცხოვრების თანამგზავრი და ღირსებასაც ფეხქვეშ უთელავს უზნეო საზოგადოება... თერგდალეულთა არაერთ ნაწარმოებშია ასახული (ილია, „მუშა“<sup>2</sup>, აკაკი, „ჩვენი მიხაკა“, „მუშური“<sup>3</sup>).

მუშას, თითქოს არ ბოჭავს ბატონყმურ ურთიერთობათა არტახები, მაგრამ მის ხვედრს ვერ ამსუბუქებს პიროვნული თავისუფლება. სოციალური უკუღმართობა და ეკონომიკური სიდუხჭირე მის არსებობას უაზროს ხდის და, „გუთნისდელის“ მსგავსად, მასაც უკარგავს ადამიანურ სახეს, ყველასაგან მოძულეებულ არსებად აქცევს.

ცხოვრების მძიმე პირობებზე, უკუღმართობასა და აუტანელ სიდუხჭირეზე ჩივის ლელთ-ღუნიაც (ილია, „მგზავრის წერილები“). ნოყიერი მიწების სიმცირე და მათი უსამართლო განაწილება დიდ მატერიალურ სივიწროვეს განაცდევინებდა მთიელ ხალხს. ხელისუფლებაც უსამართლოდ ექცეოდა მათ. სოფელ გერგეთის მკვიდრთ ძველად წმინდა სამების ტაძრის დაცვა ჰქონდათ დაკისრებული და ამისთვის საქართველოს სამეფო კარმა ბეგარისაგან თავისუფლება უწყალობა მათ. „რუსობაჩი“ ჩავარდნის შემდეგ სოფელს მძიმე ტვირთად დააწვა გადასახადები. ამ კონკრეტული მაგალითების ჩვენებით ილია აკრიტიკებს რუსული მმართველობის მტაცებლურ ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც არას დაგიდევდა ადგილობრივი ტრადიციებით განსაზღვრულ ურთიერთობებს, ადგილობრივი საზოგადოების ფსიქოლოგიას, მიზანმიმართულად შლიდა და ანადგურებდა მას (ვაჟა, „ცოტა რამ გლეხის ყოფა-ცხოვრებაზე ფშავში“<sup>4</sup>).

მშრომელი მოსახლეობის ცხოვრების პირობებს კიდევ უფრო ამძიმებდა რუსეთის სინამდვილეში ჩამოყალიბებული წესრიგის მექანიკური გადმოტანა განსხვავებული ტრადიციების ქვეყანაში.

მოწინავე საზოგადოება ვერ ეგუებოდა ქვეყნის სავალალო მდგომარეობას და ცდილობდა პრაქტიკული მოქმედებით თუ თეორიული ძიებით მიეგნო იმ გზისთვის, რომელიც თანამემამულეთ მცირედ შვებას მაინც მოუტანდა.

მწვავედ განიცდიდა ქართველი მოსახლეობა ხელისუფლების მხრიდან შევიწროებას. სამოსხელეო-ჩინოვნიკური აპარატი ახალ მძარცველურ

<sup>2</sup> ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. თბილისი, 1984, გვ. 62-63

<sup>3</sup> აკაკი წერეთელი. თხზულებანი. თბილისი, 1988, გვ. 162-164

<sup>4</sup> ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული. ხუთ ტომად. ტ. 5. პუბლიცისტური და ეთნოგრაფიული წერილები. თბილისი, 1961, გვ.78-80

ორგანიზაციად ჩამოყალიბდა (ვაჟა, „სურათები სოფლის ცხოვრებიდან“<sup>5</sup>). მოხელეთა მექროთამეობა, დიდკაცური ამბიციები, მეტისმეტად თრგუნავდა ისედაც დაბეჭავებულ მშრომელებს (აკაკი, „ძველი ჩინოვნიკის აღსარება“<sup>6</sup>). ამიტომაც ზრახვიდა ხალხი სახელმწიფოსა და სამართლის ასეთ ქომაგებს (აკაკი, „გლეხის ლოცვა“).

მძიმე ბეგარა ისედაც ხელმოკლე მოსახლეობას ხელს აღებინებდა მეურნეობის ინტენსიურ დარგებზე და ორიოდ გროშის საშოვნელად უცხო მხარეში წასვლას აიძულებდა, სადაც, ძირითადად, „მუშის“ ბედის თანაზიარი ხდებოდა. ხალხის ყოფის უბადრუკობა, სამწუხარო ბედისწერით, მათსავე ზნეობრივ მიდრეკილებებს უკავშირდება – „სძინავს ფიქრს კაცისას ტკბილის ძილით, სადაც მეუდროებაა, სადაც აზრი მძლავრად არ ჭაჭანებს და თუნდაც იგი, როგორც გაზაფხულზეც მერცხალი, შეფრინდეს სადმე, უეჭველად კაკლის ფულურო უნდა მოსძებნოს ბინად, კაცის ტვინის მაგივრად და იქ მოიკალათოს, სადაც ცხოვრობენ ნინიკა-პეტრიკეები, ბერიები, მუშაკნი მიწისა, ხელ-თოხ-ნიჩაბ-ბარანები, მკერდოფლიანნი, გულით მართაღნი, აზრით გამქრალნი, სწავლას მონატრულნი მზა-მზარეულად და ცოდნის მოსახვეჭად ხელ-გაინძრეველნი...“ (ვაჟა, „სოფლის სურათები“).

ყოფითი პრობლემებით გამწარებული ხალხისათვის მშვიდობასაც კი დაუკარგავს ფასი. რეალობის სირთულე ძველი, ომიანობით მშფოთვარე ცხოვრების ნოსტალგიას იწვევს მათში (ილია, „მგზავრის წერილები“<sup>7</sup>).

არადა კარგად გრძნობენ (ილიას მეგზური) ამ უსამართლობის, გაუსაძლისი ცხოვრების მიზეზს. თავისუფლებაწართმეული ქვეყანა საკუთარ პრობლემებს ვერ მოაგვარებდა. სიტუაციას ის გარემოებაც ამწვავებდა, რომ ხალხი თანდათან გადაგვარების გზაზე დამდგარიყო. ზნეობადაქვეითებულ მოსახლეობას კი ნაკლებად შესწევდა წინააღმდეგობის უნარი. ამიტომაც მიაჩნდათ მოხვევებს სომეხი მევახშე უფრო საშიშ მტრად, ვინემ ძველად იარაღით მოსული მომხვედური (ილია, „მგზავრის წერილები“).

სოციალურ ურთიერთობათა უმთავრეს დამაძიმებელ ფაქტორად თერგდალეულები ბატონყმობას თვლიდნენ. დიდებულ მხატვრულ ნაწარმოებებში მათ დამაჯერებლად გვიჩვენებს, რომ ეს დრომოჭმული სისტემა აფერხებდა ეკონომიკის განვითარებას, არაადამიანურად ზღუდავდა და ჩაგრავდა გლეხს, უზნეობისა და გამრუდებული ცნობიერების მიზეზი იყო თავადაზნაურობის უდიდესი ნაწილისათვის.

<sup>5</sup> ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული. ხუთ ტომად. ტ. 5. პუბლიცისტური და ეთნოგრაფიული წერილები. თბილისი, 1961, გვ.85

<sup>6</sup> აკაკი წერეთელი. რჩეული ნაწერები. ხუთ ტომად. ტ. 3. თბილისი, 1989, გვ. 261

<sup>7</sup> ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. თბილისი, 1984, გვ. 195-217

შთამბეჭდავად ხატავდნენ ისინი ბატონყმობის არაადამიანურ ბუნებას, როცა კაცში ადამიანურ გრძნობას ვერ ხედავენ, როცა იგი სხვისი საკუთრება ხდება და მისი ბედისა თუ უბედობის მჭედელი ბატონია (ილია, „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“).

ბატონყმობის უღლით დამძიმებული, წელში გატეხილი გლეხობის მდგომარეობა მეტად უბადრუკია, მათი დრტვინვა, სამართლიანი გოდება ყრუ კედელს აწყდება – ბედისაგან დაჩაგრულს მოსარჩლე არავინ ჰყავს (აკაკი, „მუშური“, „გლეხის აღსარება“). სასოწარკვეთილთ, თითქოს აღარც უკეთესი მომავლის დამკვიდრება ეიმედებათ... საფუძვლიანია მათი ეჭვი, რომ ხელისუფლება, ბატონყმობის გაუქმებით მონობის ახალ უღელს ამზადებს უკვე თავგასულ ჩინოვნიკთა ხელში (გ. წერეთელი, „მგზავრის წერილები“<sup>8</sup>). და ეს შიში სულაც არ იყო უსაფუძვლო. საგლეხო რეფორმის პროექტი მემამულესა და გლეხს შორის მრავალ სადაოს ტოვებდა, რაც ზნეწამხდარ მოხელეთა ანგარი მოქმედების ასპარეზს ზრდიდა (აკაკი, „მამლის ყივილზე“). არადა გრძნობენ გლეხები, რომ საკუთარი თავის პატრონთ წინ ვერაფერი დაუდგებათ, მხნე გარჯით კეთილდღეობას მოიმკიან – „ნეტაი ღმერთი იმ ჩემ ბატონს მომაშორებდეს, თვარა კაცი როგორ მეჯობინება ქვეყანაზე!...“ – ასე შემოგვიჩვის საკუთარ ბედს ღეხსუმელი გლეხი (გ. წერეთელი, „მგზავრის წერილები“).

თერგდალეულთათვის ბედის მორჩილი ადამიანი (ისეთი როგორც გლეხი გიგუაა (იაკობი, „მონადირე“)) არასოდეს ქცეულა ქების ობიექტად. თავისუფლებისათვის ბრძოლას ისინი ადამიანის უმთავრეს მოვალეობად თვლიდნენ და, ამდენად, ძალისმიერ გზასაც არ გამორიცხავდნენ ამ მიზნის მიღწევისათვის. ილიას დიდებული ნაწარმოებები „კაკო ყაჩაღი“ და „გლახის ნაამბობი“, გარდა იმისა, რომ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან ბატონყმობის ხასიათზე, ყმა-გლეხის მძიმე ხვედრზე და აუტანელ ჩაგვრაზე, – პიროვნების ამბოხსაც ასახავენ სოციალური უუფლებობის წინააღმდეგ.

ბატონყმობის მიმართ მძაფრი პროტესტი ა. წერეთლის პოეზიაშიც აშკარად ჩანს, იმ განსხვავებით კი, რომ იგი უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის ასეთ კონკრეტულ მაგალითებს არ გვიხატავს. აკაკი, თანამებრძოლების მსგავსად, სოციალური ჩაგვრის დამძიმებას ეროვნულ უუფლებობას უკავშირებდა. მხოლოდ პოლიტიკური თავისუფლების პირობებში თვლიდა შესაძლებლად დამთრგუნველი სოციალური ვითარების გამოსწორებას. ვფიქრობთ, ამით აიხსნება მის შემოქმედებაში სოციალურ უსამართლობასთან მებრძოლ ინდივიდთა ნაკლებობა (ილიასთან ბატონყმობასთან დაპირისპირებას სწორედ რომ ინდივიდუალური ხასიათი აქვს).

თერგდალეულთა მიზანია დაარწმუნონ საზოგადოება, რომ უფლება – განაგოს სხვათა ბედი, თვით მისი მფლობელისთვისაც ტრაგიკული ხდება,

<sup>8</sup> წერეთელი გიორგი. „მგზავრის წერილები“. ქართული პროზა. წიგნი X. თბილისი, 1985, გვ. 453

რადგან სხვაზე სულით-ხორციანად ბატონობა ადამიანს სახეს უცვლის და ჯალათად აქცევს (ილია, „აკაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობი“<sup>9</sup>; გ. წერეთელი, „პირველი ნაბიჯი“, „გულქანი“<sup>10</sup>). უნდა გვახსოვდეს, რომ დათიკოს, იერემია წარბას, ტარიელ მკლავადის (ე. ნინოშვილი) და მსგავსთა ზრახვების აღსრულებას შესაბამისი სოციალური გარემო პირობები უწყობდა ხელს. ამ გადაგვარებულ გვამთა ნაცვლად ახალი დრო განსხვავებული ცნობიერების, ენერგიული მოქმედების ადამიანებს მოითხოვდა (ბახვა ფულავას („პირველი ნაბიჯი“), თავად ლევანს („კაცია ადამიანი“?!)..).

საყურადღებოა, რომ თერგდალეულები ბატონყმურ ურთიერთობათა ხასიათს ისტორიულ ჭრილშიაც განიხილავდნენ. ჩვენში სოციალურ ურთიერთობათა ტრადიციულ ფონად ისინი წოდებათა ვალდებულებების განსაზღვრულობას თვლიდნენ (თავადაზნაურობას ქვეყნის დაცვა, გლეხობას მეურნეობის გაძღოლა ევალებოდა). მიაჩნდათ, რომ მოვალეობათა ასეთი განაწილება ხალხის ერთიანობის საფუძველს ქმნიდა და სოციალური ჩაგვრის სიმძიმესაც რამდენადმე ანელებდა (აკაკი, „მოხუცის გრძნობა“). მოგვიანებით კი, მიუთითებდნენ ისინი, რუსულმა მმართველობამ წოდებრივი დაპირისპირების გაღრმავებით, სამართლის ტრადიციული (ჰუმანური) ნორმების უგულვებელყოფით, მოუქნელი და უხეში ადმინისტრაციით მებატონისა და ყმა-გლეხის ურთიერთობას სიმძაფრე შემატა (აკაკი, „ჩემი თავგადასავალი“<sup>11</sup>).

საგულისხმოა აკაკის მტკიცება, რომ ხშირად გლეხის ყმურ მოვალეობას მებატონისათვის ზღაპრების თხრობა წარმოადგენდა („ჩემი თავგადასავალი“). ამის შესახებ ერთ მეტად საინტერესო ცნობას გვაწვდის მიხეილ ჩიქოვანი „ფეოდალურ კარზე მუდმივ მოქმელთა კადრის შექმნა საქართველოში გავრცელებული მოვლენა იყო. 1939 წელს დუშეთის რაიონში ჩვენს მიერ ჩატარებულმა სამეცნიერო-ფოლკლორულმა ექსპედიციამ სოფელ ბაზალეთში გამოარკვია, რომ ადგილობრივი ფეოდალები სწორედ ამავე წესს მიმართავდნენ ყმა-გლეხობის დაბეგვრაში“.

ბატონყმობა გადაულახავ უფსკრულს ქმნიდა საზოგადოების შიგნით და მის არსებობას ზნეობრივ საფუძველს აცლიდა. ქვეყნის ერთიანობა მოსახლეობას შორის ურთიერთპატივისცემას, სიყვარულს და საერთო მიზნების პირადულზე წინ წამოწევას უნდა დაფუძნებოდა. ბატონყმობა კი ამის საფუძველს არ იძლეოდა. მის პირობებში გარეგნული მოჩვენებითობის მიუხედავად კარგი მებატონის არსებობა შეუძლებელია (ილია, „გლახის ნაამბობი“). ბატონყმობას უაღრესად უარყოფითი გავლენა აქვს ადამიანის

<sup>9</sup> ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. თბილისი, 1984, გვ. 362

<sup>10</sup> გიორგი წერეთელი. პირველი ნაბიჯი. თბ. 1991

<sup>11</sup> აკაკი წერეთელი. „ჩემი თავგადასავალი“. ქართული პროზა. ტ. IX. თბილისი, 1985. გვ. 7-122

ფორმირებაზე, მის მოქმედებასა და აზროვნებაზე. ბატონყმობა არა მარტო იმით იყო ცუდი, რომ გლეხს სხვის საკუთრებად აქცევდა და ცხოვრების დამოუკიდებლად წარმართვის საშუალებას ართმევდა (აკაკი, „მუშური“), არამედ იმიტაც, რომ ის თვით თავადებსაც ლუარსაბად ქცევას უქადდა. აკი ბევრ მემამულეს ლუარსაბის კარმიდამოც მოსანატრი ჰქონდა. წოდებრივ უპირატესობას გამოდევნებულნი, მოკლე თვალსაწიერის მქონენი, სადად აზროვნებისა და მოქმედების უუნარონი, წინაპართაგან ნაანდერძევ მამულებს გირაოს ფურცლებზე ცვლიდნენ და საბოლოოდ, უმიწაწყლონი რჩებოდნენ.

როგორც ვხედავთ, თერგდალეულების დამოკიდებულება ბატონყმობისადმი აშკარად უარყოფითია, ისინი ებრძვიან მას, როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა გარკვეულ წესრიგს, რომელიც სოციალური უსამართლობითა და ეკონომიკური ჩაგვრით აბრკოლებდა საზოგადოების შემდგომ განვითარებას, რაც მხოლოდ თავისუფალი მუშახელის არსებობით განხორციელდებოდა. ამასთან, გლეხობის ყმური მდგომარეობიდან გამოხსნა რამდენადმე მაინც შეარბილებდა სოციალურ დაპირისპირებას და შესაძლებელი გახდებოდა მთელი ერის კონსოლიდაცია ეროვნული პრობლემის გადაჭრის მიზნით. ამდენად, ბატონყმობის გაუქმების აუცილებლობას ამართლებდა, როგორც საკითხისადმი პრაგმატული, ისე ჰუმანური დამოკიდებულება.

სამოციანელებს მტკიცედ სწამდათ, რომ შრომის შემბოჭველი ბორკილი უკვე დასამსხვრევად იყო განწირული. „შრომის ახსნის“ იდეა სულ უფრო ფართოდ იკიდებდა ფეხს და მალე მთელი კაცობრიობის შეუპოვარი ბრძოლის იმპულსი გახდებოდა (ილია, „აჩრდილი“).

შრომის განთავისუფლებას აუცილებლად უნდა გამოეწვია ქვეყნად სამართლიანობის დამკვიდრება და საყოველთაო კეთილდღეობა (აკაკი, „ტყვე“). ეს ოპტიმიზმი ქართული სიტყვის დიდოსტატთა არაერთ ნაწარმოებს მსჭვალავს:

„მწამს, რომ ანათებს ღვთის სადგურს  
სანთლები მშრომელთ ოფლისა“ (ვაჟა).

საზოგადოებრივი ურთიერთობების განახლებას თვით დრო აყენებდა დღის წესრიგში. ამ განახლებისათვის ბრძოლა ისტორიული ლოგიკით იყო ნაკარნახევი და ძალადმიცემული. ტყვედქმნილი შრომა აუცილებლად განთავისუფლდებოდა და ეს გახდებოდა როგორც ახალი ცხოვრების დაწყების საფუძველი, ისე საკუთრივ ჩვენი ქვეყნის მომავალი კეთილდღეობის საწინდარი, – საერთო ბედნიერების მიღწევის გზაზე.

თერგდალეულებს ღრმად სწამდათ, რომ მხოლოდ თავისუფალ შრომაში ჰპოვებდა ადამიანი შევებას, მისი წყალობით შეიძენდნენ ნამდვილ შინაარსს ღვთაებრივი სიტყვები: ძმობა, ერთობა, თავისუფლება, ქვეყნად კი კაცთმოყვარეობა და სათნოება გაბატონდებოდა. აი ის დიდი მნიშვნელობა, რასაც ისინი ანიჭებდნენ „შრომის ახსნას“.

თერგდალეულები კარგად ხედავდნენ საკუთრივ შრომის უდიდეს როლს. მიაჩნდათ, რომ ქართული ერი ჩვენს დრომდე, სამშობლოსათვის გმირულ

თავდადებასთან ერთად, შრომისმოყვარეობამაც მოიყვანა. მებრძოლისა და მშრომელის თვისებების ქართველ კაცში თავმოყრას თვლიდნენ ისინი ჩვენი არსებობის ქვაკუთხედად. მომავალში რაციონალური, გონივრული შრომა კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას შეიძენდა, რაც მხოლოდ თავისუფალი („ახსნილი“) შრომის პირობებში განხორციელდებოდა.

თერგდალეულები აღნიშნავდნენ, რომ შრომა არ უნდა ყოფილიყო მარტოოდენ უუფლებოთა, საზოგადოების დაბალი ფენების წარმომადგენელთა ხვედრი. სწორედ ეს უაღრესად პროგრესული აზრია გატარებული ქვეტექსტის დონეზე, ნამდვილი მხატვრული ნაწარმოებისათვის დამახასიათებელი შეფარვით, ისტორიულ-საყმაწვილო მოთხრობაში „ამბად გაგონილი“ (ილია).

აქ მკითხველი იხიბლება ქართველთა სათაყვანებელი მეფის, უბადლო სარდლისა და მეომრის – ერეკლეს უბრალოებით. ამასთან მას უყალიბდება აზრი, რომ შრომა არ შეიძლება უღირსი საქმე იყოს, თუკი მას თვით მეფეს ასრულებინებენ.

შრომის სიყვარულის ჩანერგვა ქართველი საზოგადოებისთვის, მისი გამოცხადება ადამიანური ღირსების, ზნეკეთილობის საფუძვლად აკაკის მხატვრული შემოქმედების ერთ-ერთ ნიშანდობლივ მხარესაც შეადგენს. ურყევია პოეტის რწმენა, რომ მწარმოებლური შრომა ყოველისშემძლეა, იგი თვით ფიზიკურად დაუძღურებულსაც კი კურნავს, სასიცოცხლო ძალით ადავსებს დავრდომილთ. შრომის მაცოცხლებელი ძალა თვით სახელოვან მეფეს – ვახტანგ გორგასალსაც მოარჩენს და ქვეყნის გაძღოლის ხალისსა და უნარს დაუბრუნებს (აკაკი, „გორგასლიანი“).

მოზარდ თაობას მისაბამ მაგალითად ექცევა მშრომელი კაცის თავმოყვარეობაც – ხანდაზმული, ხელმოკლე, მაგრამ ამაყი გლეხი როდი კადრულობს სხვისგან მოწყალების მიღებას, მხოლოდ საკუთარი მარჯვენაა მისი შემწე – გაჭირვებისგან გამომსხნელი (იაკობი, „პატიოსანი და უპატიოსნო“).

ადამიანური გულთბილობით აღბეჭდილი ეს მოთხრობები თავისებურად ასახავენ კიდევ სამოციანელთა მისწრაფებას ჰარმონიული, არაანტაგონისტური, ზნემაღალი საზოგადოებისადმი.

თერგდალეულები, როგორც ერის ჭეშმარიტი წინამძღოლნი, არ მაღავენ ჩვენს უარყოფით მხარეებსაც. პირიქით, მათი სააშკარაოზე გამოტანით, მათი გამომზეურებით სურთ საკუთარ ნაკლოვანებებს მიახვედრონ ხალხი. საკუთარი თავის ბოლომდე შეუცნობლად კი საეჭვო ჩანდა ეროვნული თავისუფლებისა და სოციალური სამართლიანობის აღდგენისათვის ბრძოლის წარმატება.

როგორც უზნეობას კიცხავდნენ ისინი საყოველთაო უბედურების უამს განცხრომით ცხოვრებას. საკუთარი ინტერსების ზოგადეროვნულზე მაღლა დამყენებელი ვერასოდეს გასწევდა ჭეშმარიტ ერისკაცობას, არასოდეს არ აღუდგებოდა წინ არსებულ ბოროტებას, – მისი პრივილეგიებული მდგომარეობა ხომ სწორედ ამ ძალმომრეობის შედეგი იყო (ილია, „აჩრდილი“;

ვაჟა „ბაგრატ ზახარინის სიკვდილი“, „ბიოგრაფია ურიადნიკისა“). იქ, სადაც ღირსება, შრომისმოყვარეობა, პატიოსნება არად ფასობს, ადამიანი მხოლოდ თვალთმაქცობით და დაუნდობლობით აღწევს წარმატებას. მანკიერი თვისებები ჩრდილავს ადამიანის ღირსებას, ასეთი საზოგადოება ზნეობრივად დავრდომილია და სიცოცხლის უნარს მოკლებული (იაკობი, „მელია და მისი სახლობა“; აკაკი „ახალი გზა“).

წვრილი აზნაურების, ძმების ბეჟანისა და მათეს თავგადასავალიც საუკეთესო ნიმუშია ანგარების, ავ-ზრახვათა მოძალებით საზოგადოების გარყვნილების, მისი ზნე-წამსდრობის (ილია, „მდივანბეგობა“). ბედის საძიებლად ქალაქში წამოსულ ძმათაგან იღბალმა უფროსს, ბეჟანს გაუღიმა და სხვისი დახმარებით სამსახური იშოვა. სწორედ აქ იკვეთება ზედმიწევნით ზუსტად გადაგვარებული ადამიანის ფსიქიკა, მისი მოქმედება. სხვისი წყალობით ფეხზე დამდგარმა ძმას არა თუ ხელი გაუმართა, არამედ სახლიდან გააგდო, როგორც ზედმეტი ტვირთი. მრავალ გაჭირვებაგამოვლილმა, ხალხისაგან აბუჩად აგდებულმა და შეურაცხყოფიმა ბეჟანმა იცის, რომ მომავლის დამკვიდრება მხოლოდ პირფერობით, ლაქიაობითა და დასმენა-დაბეზდებით შეუძლია. ცხადია ბეჟანი ამ ტიპის ადამიანად ცხოვრებამ აქცია. არაჯანსაღ საზოგადოებაში ძნელია საკუთარი ღირსებით წარმატების მიღწევა და თუ არა მდაბალი ზრახვები, ისიც უმცროსი ძმის მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. ადამიანის ეს მახინჯი მეტამორფოზი, ქალაქში ჩამოსული ახალგაზრდის უზნეო კარიერისტად ქცევა, ძირითადად, გარემო პირობებით იყო განსაზღვრული.

სოციალური გარემოს უკუღმართობა მძიმე დაღს ასვამს კერძო პირის მისწრაფებებს, მიდრეკილებებს, ამრუდებს მის ზნეობას – ეს მძაფრი ფსიქოლოგიური გარემო აუხეშებს ადამიანის სულს, ახშობს გულმოწყალებას, სხვათა დახმარების სურვილს კლავს მასში და თანამოძმეთადმი შურისმაძიებლად აქცევს (გ. წერეთელი, „პირველი ნაბიჯი“).

სწორედ გაბოროტებულ, დაუდობელ საზოგადოებასთან ურთიერთობამ ამოატივტივა მცირეწლოვან ძმებში თავის გადარჩენის ველური ინსტიქტი (ილია, „სახრჩობელაზე“). შედეგიც ლოგიკური აღმოჩნდა: ერთი ძმა მისივე დამღუპველი ხალხის თვალწინ, მათ გასართობად და სასეიროდ სახრჩობელაზე აიყვანეს... ხოლო მეორე საზოგადოებაზე შურისმაძიებლად იქცა.

უმაქნისობით, მხოლოდ საკუთარ თავზე და გამორჩენით მიღწეულ კეთილდღეობაზე ფიქრით მორალურად დეგრადირებული საზოგადოების მიმართ გამოთქმულ ღრმა პროტესტში ცხადად წარმოჩინდება თერგდალეულთა პოზიცია. ისინიც მთავარ დამნაშავედ საკუთრივ ხალხს და მათ მიერვე ცხოვრებისა თუ თავის გატანის წესად დამკვიდრებულ ძალმომრეობას თვლიან. სწორედ ამ უსამართლობამ, გამეფებული უზნეობით ძალამიცემულმა სოციალურმა უკუღმართობამ შეასრულა ყველაზე დრამატული როლი მომხდარ ტრაგედიაში.



მწერლობის მიზანი ერთია, ჭირისა და უბედურების არა მალვა, არამედ სააშკარაოზე გამოტანა და ხალხისათვის სიმართლის თქმა. არსებულ უმსგავსიობებზე მითითებით, მკაცრი გაკიცხვით – მათ გამოსწორებაზე ზრუნვა.

მწერლის, პოეტის და, საერთოდ, ერისკაცის მაღალ დანიშნულებაზე საუბარია ლექსებში „პოეტი“, „ჩემო კალამო“ (ილია), „მგოსანი“ (ვაჟა) და სხვა. მათში ნათლად არის გადმოცემული ერის წინამძღოლის საპატიო და დიდი მისია, რომელსაც თერგდალეულები კარგად გრძნობდნენ. ამის დასტურია მათი მრავალმხრივი მოღვაწეობის ყოველი ასპექტი. სწორედ ამ დიადი მისიის გათავისება აძლევდა მათ ერის საძრახისი თვისებების სააშკარაოზე გამოტანის ძალას (ილია, „ბედნიერი ერი“). იმ ზნეობრივი ღირებულებებისადმი საკუთარი დამოკიდებულების ჩამოყალიბების უფლებას, რომელთა მიხედვით მოქმედება ადამიანის ცხოვრების წესად უნდა ქცეულიყო გაბატონებულ მანკიერებათა სანაცვლოდ (ილია, „დამაკვირდი“). მწერლის საზოგადოებრივი დანიშნულების ასეთსავე გააზრებას გვთავაზობდნენ, ნ. ნიკოლაძე, ს. მესხიდა გ. წერეთელი.<sup>12</sup> შემოქმედის უპირველეს მოვალეობად მათაც ეროვნული და სოციალური პრობლემატიკის ყველაზე აქტუალურ საკითხებზე ყურადღების გამახვილება მიაჩნდათ, ამისთვის კი მწერალს მჭიდრო კავშირი უნდა ჰქონდეს ცხოვრებასთან და ხალხის თვითშეგნების ზრდას, მასში ზნეობრივი პრინციპების გაცოცხლებას უნდა ემსახურებოდეს.

ქართველ სამოციანელთა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლა ბურჟუაზიული რეფორმების გატარების ხანას დაემთხვა. ბატონყმობის გადავარდნამ, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების დანერგვამ საფუძვლიანად შეცვალა საქართველოში ეკონომიკური და სოციალური გარემო, სამრეწველო და სავაჭრო კაპიტალიზმის განვითარება-გაფართოება მანამდე უცნობ, ძირეულად ახალ შესაძლებლობებს წარმოაჩენდა ჩვენი საზოგადოების წინაშე. არა წოდებრივი მემკვიდრეობით მინიჭებული მდგომარეობით, არამედ პირადი გამჭრიახობით, უნარიანობით, ცოდნით, მიზანსწრაფვით უნდა დაემკვიდრებინა ადამიანს უკეთესი მომავალი.

ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლა წინააღმდეგობრივ, რთულსა და ხანგრძლივ პროცესს წარმოადგენდა (გ. წერეთელი „პირველი ნაბიჯი“, „მამიდა ასმათი“). ახალ პირობებში თავად-აზნაურობისათვის საარსებო აუცილებლობად იქცა ცხოვრების წესის შეცვლა, ფეხის აწეობა დროის მოთხოვნებისათვის. ცხოვრების ძველ სტილზე მოქმედება მათ არსებობას ეკონომიკურ საფუძველს აცლიდა. ერთადერთ საიმედო გზად მეურნეობის განახლება, მისი რაციონალიზაცია რჩებოდა. მხოლოდ უნარიან მეურნედ ქცეულ მებატონეს შეეძლო თავის გადარჩენა.

ამ ტიპის ადამიანია თავადი ლევანი (ილია, „კაცია ადამიანი?!“). ის ურმების ქირაზე გაგზავნით შემოსავლის მყარ წყაროს იჩენს. ეს ნაბიჯი ბევრში

<sup>12</sup> „საქართველოს მოამბე“. 1963 წ., № 5

გაუგებრობასთან ერთად, გაღიზიანებასაც იწვევდა. სინამდვილეში აქ საკამათო არაფერია. ლევანი თავდაზნაურობის იმ ნაწილის წარმომადგენელია, რომელიც დროზე უღებს ალღოს ცხოვრების შეცვლილ პირობებს: თანდათანობით ცვლის მეურნეობის ფეოდალურ ხასიათს, ურმების ქირაზე გაგზავნით უარს ამბობს დრომოჭმულ ფეოდალურ კარნაკტილობაზე და სინამდვილის სათანადო გააზრებით საკუთარ მომავალსაც უზრუნველყოფს.

ბატონყმობის გაუქმებით ადამიანს საშუალება მიეცა თავისი უნარის მიხედვით აეწყო ცხოვრება. ეკონომიკური სტიმულაციის, გლეხის დაინტერესების ქვაკუთხედს გაწეული შრომის სანაცვლოდ მიღებული მოგება ქმნიდა. ამ პროცესმა გადამწყვეტი როლი ითამაშა სოფლის მეურნეობის დაწინაურებაში – კარნაკტილი, თვითკმარი წარმოებიდან სასაქონლო ურთიერთობებზე გადასვლაში (იღია, „ოთარაანთ ქერივი“ – უაღრესად პროგრესულია შრომისადმი და, კერძოდ, ქალის შრომისადმი ი. ჭავჭავაძის დამოკიდებულება; აკაკი, „აღლავერდი“, „ქართლის სალამი“, „ნაცარქექია“).

როგორც ვხედავთ, ცნობილ ქართველ მწერალთა მხატვრული შემოქმედების სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტები სრულ შესაბამისობაშია მათ იდეურ-პოლიტიკურ შეხედულებებთან. ეს ნაწარმოებები ამხელდნენ რა მძარცველურ ეკონომიკურ პოლიტიკასა და სოციალურ ანტაგონიზმს ხელს უწყობდნენ საპირისპირო, ნათელი მისწრაფებების დანერგვას მოსახლეობაში.

## რეზიუმე

XX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ მწერალთა ნაწარმოებებში ფართოდაა გაშუქებული სოციალური თემატიკა. ნაჩვენებია არსებულ სოციალურ ურთიერთობათა მანკიერი მხარეები, მათი მტაცებლური და ანტიჰუმანური არსი, რაც ადამიანებში უარყოფით მიდრეკილებათა გაღვივებას უწყობდა ხელს. თერგდალეულები მძიმე ყოფიდან გამოსავალს სოციალური ურთიერთობების გაჯანსაღებაში ხედავდნენ, რისთვისაც აუცილებლად მიაჩნდათ „შრომის ახსნა“, ე.ი. ექსპლუატაციისაგან თავისუფლად შემოქმედებითი შრომა. ამიტომაც ამხელდნენ ისინი მთელი პირდაპირობით ბატონყმური წყობის, მისი ნაშთების, ცარიზმის სულისშემხუთველი ეკონომიკური პოლიტიკის სისასტიკესა და ანტიხალხურობას.

ამასთან, თერგდალეულების სოციალური პროგრამა ჰუმანური და დემოკრატიულია. იგი დაზღვეულია მკაცრი რევოლუციური მისწრაფებებისაგან და უსამართლო ეკონომიკური სისტემის რეფორმირებას, ე.ი. თანდათანობით შეცვლას გულისხმობს.

სოციალური პრობლემატიკის ასეთი ხედვა სრულად შეესაბამებოდა ქართველ სამოციანელთა ლიბერალურ მსოფლმხედველობრივ პრინციპებსა და განმათავისუფლებელი მოძრაობის კარდინალურ ამოცანებს.